

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ
ТОМИСЛАВ ПРОТИЋ

ЗЛОЧИНИ ЧЕТНИКА У ДРАГАЧЕВУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 1941. ГОДИНЕ

У лето 1941. године у Драгачеву су најпре формиране партизанске, а потом и четничке јединице. Њихови међусобни договори о сарадњи у заједничкој борби против окупатора и носилаца њихове власти у почетку су углавном поштовани, мада је било јасно, судећи по неким поступцима, да се једна струја у четничком покрету дистанцира од устаничких акција, заговара политику „чекања погоднијег тренутка“ и саботира политичку и војну активност. На челу те струје, уз неке Пећанчеве четнике, који су тада вршљали и кроз овај део Србије, био је Милоје Мојсиловић,¹ заменик команданта Јеличког четничког одреда, родом из околине Крагујевца, док је командант те јединице Јован Бојовић искрено сарађивао са комунистима и партизанима. Прва тенденција, чији је Мојсиловић био инспиратор и носилац, коначно је преовладала након Бојовићеве погибије на Краљеву средином октобра. И, од тада се Јелички, касније Јеличко-

-моравички четнички одред више окреће сарадњи са нацистичким окупатором и издаји народног устанка. Зверства, која ће, потом, учинити његови припадници била су беспримерна.

БРАТОУБИЛАЧКИ РАТ ЈЕ ПОЧЕО

Последњих дана октобра 1941. године четници, који су се окупљали по селима горњег Драгачева, почели су да ометају рад народноослободилачких одбора. У неким насељима (Горачићи, Каона и Котража) дошло је и до мањих сукоба оружаног карактера између четника и одборника НОО. У доњем Драгачеву четнички „војвода“ Милутин Јанковић³ такође је отворено претио припадницима НОП-а. Он се већ показао и на делу: 21. септембра је на Руји између Дучаловића и Негришора убио Војислава Пајића из Вирова, заменика политичког комесара Драгачевске партизанске чете Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“.

У таквој ситуацији, Срески комитет КПЈ, партизанска Команда места и Срески народноослободилачки одбор у Гучи тражили су могућности да се спрече овакви сукоби и постигну договори у духу важећих споразума између врховних партизанских и четничких команди. У том циљу су из Гуче упућени Раденко Броћић, Јеремија Јечменић, Петар Ђуретић и Милан Броћић да посете Горачиће, Милатовиће и Каону како би пружили помоћ одборницима НОО и евентуално изгладили неспоразуме с четницима.

За време седнице НОО у Каони, која је одржавана у школској згради, у учионицу је изненада упао један вод четника, чији је командир Мико Пурић наредио да присутни дигну руке увис, а потом их разоружао и повео у жандармеријску станицу. Успут их је претресао, тражећи новац. У жандармеријској станици био је четнички штаб, у коме се затекао и свештеник Драган Шолајић, који је био један од организатора четничког покрета у Драгачеву. Када га је прибрано Раденко Броћић запитав шта значи ово хапшење, Шолајић је одговорио да је братоубилачки рат почео. На то је Броћић приметио да су четници започели тај рат.

Било је то 3. новембра. Партизани нису знали да је Шолајић управо стигао са Венца у Лиси, одакле је писао ултиматум партизанским снагама у Ивањици. Ипак, затвореници су брзо схватили озбиљност ситуације у којој су се нашли, па су тражили начина за споразум са четницима. Четници су претили, па их је Милан Броћић опоменуо да има петорицу браће, који ће га, ако га четници убију,

осветити. Расправа није дала резултата, па су похватани партијски радници и одборници затворени у некакав подрум. Потом су пуштени одборници НОО, а само задржани партијски радници из Гуче. Када је пала ноћ, и њима је саопштено да су слободни и да могу напустити Каону, али су ови схватили варку: ноћ је, па ће четници успут моћи лако да их ликвидирају. Задржали су се у затвору, а сутрадан су, при поласку, тражили од четника да им врате оружје. То време је Раденко Броћић искористио да телефоном разговара са партизанском Командом места у Гучи. Сазнао је да је Драгачевски партизански батаљон претходних дана имао жестоке окршаје против четника око Ужица, на Трешњици и око Пожеге и да је погинуло више бораца, међу којима и Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона. Пошто им је враћено оружје, партијски радници из Гуче су журно напустили Каону, а непун час касније четници су за њима упутили потеру.⁴

Тих првих новембарских дана почетак братоубилачког рата као да је наговештавао потпун прекид заједништва у борби против Немаца. Револуција и контрареволуција су кренуле својим једино могућим путевима. Једна војска, партизанска, окренула се своме народу и слободи. Друга, четничка — издаји и сарадњи са окупатором.

Четници, који су се окупљали на Венцу у Лиси, учествовали су 2. новембра у нападу на партизане у Ивањици. Ту су четничке формације разбијене, али нису мировале. Већ сутрадан поп Шолајић је у штабу капетана Милића Милићевића у Лиси написао већ поменути ултиматум партизанима у Ивањици. Потписао је „војводу“ Мојсиловића, који се тада налазио са четницима на Здрављаку (планина Јелица) или још ближе Чачку. Ултиматум је карактеристичан по претњама, које су највероватније израз немоћи:

„Команданту партизанских трупа — Ивањица.

Ако братоубилачки рат не будете прекинули и оружје бацили, са целим својим одредом наступам. Све стављам у року од два сата по пријему овог телеграма под нож. У 7 часова и 5 минута.

За Јелички четнички одред војвода Мојсиловић.

Овај телеграм важи по пријему за два сата. Евентуални одговор доставите хитно.

Мојсиловић⁵

Веома смирено одговорио је Венијамин Маринковић:

„Вођи Јеличког четничког одреда — Венац.

На ваш телеграм одговарамо следеће: нисмо ми ти који смо изазвали братоубилачки рат, већ они које ви мислите да браните, да узмете у заштиту. Ми смо били нападнути и морали смо се бранити. Ако ви мислите да нас нападнете, ми ћемо се бранити до последњег човека, јер одлагање оружја ионако за нас значи смрт. Али ви зато сносите одговорност пред српским народом за невино пролиvenu крв братску. Прилажемо текст споразума који је са нападачем на дан пре напада, 1. новембра 1941. године, постигнут.

За команданта оперативних трупа — командант места.

В. Маринковић“.⁶

У Ивањици је, после овог ултиматума, појачана будност.

Шолајић на Венцу није остао, већ је однео Маринковићев одговор у Каону, куда је пошао са својим људима у сусрет „војводи“ Мојсиловићу, који се налазио на прилазима Чачку.

ЧЕТНИЦИ СЕ ОКУПЉАЈУ НА ВЕНЦУ

У најсудбоноснијим тренуцима устаничких јуриша на Краљево, Мојсиловић, који је заменио погинулог Јована Бојовића, команданта Јеличког четничког одреда, наредио је, по директиви Драже Михаиловића, повлачење својих снага према Чачку, кога су четници намеравали да преотму од партизана.

И заиста, Чачак је нападнут 7. новембра, али су четници претрпели потпун неуспех. Тада се готово распао Јелички четнички одред. Пред сам упад у град, Гвозден Шипетић, командир Грабске четничке чете, отворено се изјаснио против братоубилачке борбе и са својим људима се повукао са опсаде. На гребену планине Јелице он се сукобио са четницима Чедо Вујовића из Граба.

После пораза на Чачку, Мојсиловић је наредио деловима свога одреда да нападну партизана у Гучи. Међутим, партизани су их предухитрили. Посадна чета у Гучи, по наређењу партизанске Команде места, у акцији која је била муњевита, разоружала је, 8. новембра, четнике и ухапсила: Богдана Марјановића, команданта четничке Команде места у Чачку, Исидора Драмлића, љотићевца и четовођу Гучке четничке чете, и неколико других официра који су кренули у четнички штаб на Венцу у Лиси. Марјановић и Драмлић су упућени према Ужицу, али је овај други успут, по пресуди партизанског суда, стрељан. Код њега су, наиме, пронађени спискови комуниста и пар-

тизана које је намеравао да преда Немцима. На списковима је било назначено и кога треба убити.⁷

У међувремену, после четничког напада на Ивањицу, четници поручника Пурића и Гвозденовића из моравичког краја повукли су се у село Луке, а одатле отишли на Венац, доминантан вис у Лиси, где су копали ровове и правили земунице. Снабдевао их је Милић Милићевић, командант села, насилно узимајући храну и друге потребе од сељака. Нарези су били велики, јер су на Венац непрекидно пристизале нове групе четника. Део тих четничких снага се, затим, упутио у Каону, где се очекивао долазак „војводе“ Мојсиловића и његових људи. Шта се с њима збило претходних дана, сведочи један непотписани документ који се чува у чачанском Историјском архиву:

„Те ноћи Мојсиловић је држао положај на венцу планине Јелице, јер се очекивао напад једног комунистичког батаљона, који се, пошто је разбијен у селу Жежевици, поново формирао у селу Трнави. Када је Мојсиловић сазнао да је напад пропао, издао је наређење да се Јелички чет. одред повуче у правцу села Каоне. Ово наређење брзо је достављено и штабу одреда, који се налазио у селу Атеници, на месту зв. „Здрављак“. У међувремену ту је стигао и Чачански штаб на челу са мајором Ђурићем. И један и други штаб са неколико стотина војника из разних одреда кренули су преко Јелице у правцу Каоне. На самој планини одвојила се Миросалачка чета и кренула у правцу Миросалача, док је мајор Ђурић отпутовао за Р(авну) гору из села Горачића“.⁸

У Горачићима су четници ухватили Илинку Милошевић — Обреновић и Илију Јањића, одборнике НОО. У свом штабу на планини Јелици Мојсиловић је наредио да се учитељица Илинка Милошевић — Обреновић стреља као комуниста, али казна, заузимањем неких четника, који су је познавали, није извршена. Одборници из Горачића су поведени према Каони, где су злостављани. И ту се учитељица из Горачића једва спасла.⁹

У Каони је извршена реорганизација четничких јединица. Формиран је Јеличко-моравички четнички одред, у који су ушли делови Чачанског, Јеличког и Моравичког одреда. За команданта је изабран Милоје Мојсиловић. Његов избор није био случајан: он се и пре устаничких јуриша на Краљево одлучно супротстављао ставовима Јована Бојовића, команданта Јеличког четничког одреда, и осталих који су, устаничких дана, били за заједничку борбу партизана и четника против Немаца. Мојсиловић је у Драгачево дошао са Равне горе, из штаба Драже Михаиловића, а за команданта изабран на предлог

Чеда Вујовића, председника општине у Грабу (који је, такође, претходно боравио на Равној гори). Истомишљеници у бирању новог команданта били су му и неки други представници руководства грађанских партија.¹⁰

Када је изабран за „војводу“, Мојсиловић је написао писмо Кости Пећанцу и молио да и овај одред буде стављен под Пећанчеву команду. Одређена је делегација која ће тај захтев да однесе Пећанцу: начелник штаба Милинко Милутиновић из Живице, свештеник Драган Милутиновић из Иваљице, неки адвокат Милцо из Београда и један наредник БЈВ из околине Врњачке Бање. Делегација је трагала за Пећанцем, али контакт није остварен. Он ће, нешто касније, бити успостављен преко „подвојводе рашког“ Машана Ђуровића, Пећанчевог четника и команданта.¹¹

Из Каоне је Мојсиловићев одред отишао на Венац у Лису водећи са собом и одборнике из Горачића. Ту је учитељица Илинка Милошевић — Обреновић требало да буде и прва жртва. С њом вероватно и Илија Јањић. Ипак, обоје су успели да спасу живот.¹²

На Венцу су се окупљале све бројније четничке јединице. Придружили су им се и неки истакнути припадници предратних грађанских странака, али и други отворени сарадници окупатора из чачанског, драгачевског, моравичког, студеничког, рашког и ариљског краја. Савременици тврде да су се ту најпре окупили они официри, активни и резервни, БЈВ који су, и поред споразума између Тита и Михаиловића, непоколебљиво били против сарадње с комунистима. Практично, ту је Дража Михаиловић организовано стварао значајан пункт контрареволуције. Овај део Драгачева одабран је јер представља стратегијски значајан рејон, који није много удаљен и од моравске и ибарске долине, а лако га је обезбедити. Са одређеним задацима и улогом у моменту немачке офанзиве на слободну територију у западној Србији, ту су се нашли и појединци који су радили за окупаторску обавештајну службу. Око Мојсиловића су се тако окупили сви они који су се дистанцирали од борбе против Немаца и настојали да безрезервно служе нацистима.

Нове четничке јединице, по пристизању на Венац, наставиле су да проширују и утврђују фортификацијске објекте које је градила Пурићева и Гвозденовићева четничка група. Према путевима су постављене страже и претходнице, а у одређеним правцима упућиване су патроле.

Постепено, на Венцу се окупило између 600 и 800 људи. Међу њима било је око 60 официра и стотинак припадника руковод-

става предратних грађанских странака. Мојсиловићу су се придружили још неки четнички команданти: Ђуро Смедеревац (иначе Станојевић, таљигаш из Београда), Божидар Ђосовић — Јаворски и Машан Ђуровић. Они су формирали „Штаб сложне браће“, у коме је прву реч водио Мојсиловић, који је себе прозвао Свети Илија. У тај злогласни штаб ушли су или су се око њега окупљали још и: Милинко Милутиновић, начелник штаба, иначе бивши народни посланик из Живице (Драгачево), потпуковник Милисав Бојовић из Доње Трпче код Чачка, Јово Караклаја, агент из Чачка, Радојица Страњанчевић — Страњанац, носилац Карађорђевог звезде из првог светског рата из Бањице, капетани Богдановић из Чачка, Јовић из Врања, Драгутин Мајер из Чачка и Драгољуб Недељковић из Вирова, затим неки други истакнути четници: Боро Петковић из Чачка, Радисав Вујовић из Трнавe код Чачка, Драгиша Милосављевић, председник општине у Миросављима, Чедо Вујовић, председник општине у Грабу, Средоје Бркић, бивши сенатор из Доње Краварице, капетани Милојко Обренић и Станојле Плазинић из Котраже, Јовица Царевић из Горачића и Милојко Благојевић из Церове, па Радиша Милићевић из Драгојевца, потпуковник др Томо Албаба, капетан Милић Милићевић, са сином Миланом, из Лисе. Да, касније, све буде и „у знаку крста“, своју улогу у овој дружини имали су и свештеници: Миодраг Драган Шолајић из Горачића, Кићо Милутиновић из Чачка, Драган Милутиновић из Ивањице и неки други. Постојала је и Чета смрти, којом је командовао Момир Марковић из Латвице код Ариља. Она је непрекидно крстарила по околним селима, стизала до Западне Мораве, пљачкала, тукла и убијала, а у повратку — доводила на Венац нове групе припадника НОП-а.¹³

На Венцу је формиран и преки суд, у коме је иследник био Радомир Рашо Шипетић, агент из Атенице код Чачка, а судије — „војводе“ из „Штаба сложне браће“. „Легалност“ суда обезбеђивали су један сенатор, један бивши народни посланик, грађански политичари и свештеници.

Прва жртва на Венцу био је Живота Дмитрић, члан КПЈ од 1928. године из Белог Камена, председник Општинског НОО у Котражи. Петар и Милић Маџаревић, са још једним четником из Лисе, довели су га у „Штаб сложне браће“. Код Дмитрића је пронађена партизанска легитимација, коју су потписали Богдан Капелан, командант, и Милојко Ђирјаковић, комесар Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Њега су четници заклали, а породици је јављено да је „упућен на Равну гору“.¹⁴

Од Дмитрићеве смрти, до средине децембра 1941. године, у два затвора на Венцу увек се налазило по двадесетак припадника НОП-а. Управник затвора био је капетан Јовић, а његов заменик капетан Драгутин Мајер.

СТРАДАЊЕ РУДАРА

У Каони је, пошто се с Краљева вратио контузован, боравио Милија Перуничкић, командир једне чете у Драгачевском партизанском батаљону. Њему су четници забранили кретање: практично је био у кућном притвору. Он је, ипак, успео да се јави Краљевачком НОП одреду, у коме се већ знало да четници хватају и злостављају партизанске борце. Због тога су према Каони упућене две чете Копачког НОП одреда, предвођене Савом Божовићем и Александром Ђорђевићем, са задатком да разбију четнике и ослободе заробљене партизане. Покрет је уследио 18. новембра. Чете су стигли у Каону у раним јутарњим часовима, разбиле четнике и ослободиле Милију Перуничкића. Заробљено је више четника. Док су они саслушавани, четници су се прикупили, убили стражаре Јоју Јајчанина и Новака Вујачића, који су са пушкомитраљезом обезбеђивали своје другове, и напали партизане, који су се повукли према Рођевићима. У том налету четници су заробили 18 партизана, међу којима и Сава Божовића и Мила Лабуса, командира и заменика командира Треће чете Копачког НОП одреда, комесара Пете чете овог одреда Свету Петровића и командира те јединице Александра Ђорђевића. Петровић је био рањен у обе ноге.

Чим је Оперативни штаб на Краљеву обавештен шта се догодило у Каони, наређено је да се четници у том селу поново нападну и одроби ухваћени партизани. Пошле су Прва и Пета чета Копачког НОП одреда, са Душаном Томовићем и Светиславом Трифунчићем на челу, и Чибуковачка чета Краљевачког НОП одреда, којом је тада командовао Павле Јакшић. Напад је изведен 19. новембра. Четници су имали једног погинулог, па су се разбежали, а велика група је заробљена. Нису пронађени дан раније заробљени партизани. Четницима је понуђена размена: да се за 18 заробљених партизана пусти 30 четника. Али, од размене није било ништа, пошто су четници одговорили да су заробљени партизани већ стрељани. Пета чета је тада пошла према Венцу, али се вратила, јер је било очигледно да не може постићи успех.

Заробљене партизане је на Венац спровео, са својим људима, Сима Митровић, командир Каонске четничке чете. Везане партизанске борце он је успут страховито мучио. Када су стигли на Венац, партизани су постројени. Испитивао их је и тукао капетан Милић Милићевић. Затим је сачињен списак, у који су унесени: Илија Берјан и Мато (у списку Марко) Живковић, рудари Трепче; Драги Живковић, рудар из Белог брда, родом из Невесиња; Илија Вуковић, рудар из Белог брда; Ђорђе Миловић, поштански радник из околине Косовске Митровице; Благоје Лаковић, земљорадник из Косовске Митровице; Страхиња Томашевић из Вучитрна; Светомир Андријевић, лимар из Призрена; Љубомир Јалатовић из околине Дренице; Александар Шане Ђорђевић, студент из Баљевца; Бошко Живковић, рударски радник из Бинића; Мирослав Миловановић, пекар из Новог Пазара; Машан Вулетић, радник из Берана; Љубо Јанковић из Јарчујака код Краљева; Никола Пештерац из Врдила код Краљева, и Милић Главинић из Глијече код Ивањице. Од заробљених у Каони нема Сава Божовића, ни Свете Петровића, који је као рањеник пребачен у болницу у Гучи. Приликом саслушавања, која су праћена батинама, поједини партизани нису давали о себи тачне податке, јер су тако желели да заварају или одуже четничку истрагу. Мато Живковић је говорио да му је име Марко, плашећи се да четници не примете да је Хрват, док је Ђорђе Миловић прећутао да је студент и поштански службеник.

Ислеђивања и мучења су завршена, а потом су заробљеници стрељани. Драги Живковић и Милић Главинић су успели да побегну са стрелишта. Међутим, Главинић је одмах ухваћен, па га је недалеко од Венца ликвидирао Милан, син капетана Милића Милићевића. Живковић је поново изведен на стрељање, али је опет побегао и стигао до Каоне. Премрзлог, четници су га ухватили и предали „војводи“ Мојсиловићу. Овај му је, уз напомену „да га и Бог неће“, „опростио“ живот и наредио да га пребаце у гучку болницу. Али, то је било само одлагање смрти.¹⁵

НАПАД НА ГУЧУ

Са Венца су четници отворено претили партизанима у Гучи. Чак су, да би застрашивали народ у околини и партизане, експлозивом пунили некакве цеви и изазивали заглашујуће детонације, „стављајући до знања“ партизанима у Гучи да „располажу и то-

повима“. Партизанска Посадна чета у Гучи имала је неколико сукоба са четницима у то време. Хвалишући се успесима, непознати четнички командир то је овако забележио у свом дневнику:

„14 XI

Једна ком(унистичка) чета пошла је за Вичу. Наш први вод припуцао је на њих и разбио их.

У Гучу се врши пребацивање из Чачка јер се плаше нашег напада...

Први бомбашки одред има задатак протеривања ком(униста) из околине Виче, Губереваца, Живице, Горачића. Седма чета — Протић врши појединачне нападе из Каона на Жеж(евицу), Трnavу и Атеницу. Лучка чета има задатак да врши напад и штити пут према Рашкој.

Прва трнавска чета има задатак да напада на Гучу да би спречила удаљавање партиз(ана) из Гуче да се не би удаљавали из Гуче...

15 XI

У 11,30 сати котрашка чета примила борбу са 50 партизана на једном и по км. од Котраже. Послата помоћ са пор. Страњанцем од 10 људи. (Пос)ле краће борбе парт(изани) су побегли п(онев)ши са собом 3 мртва и 3 рањена партизана.

З(адатак): ноћно бацање ракетли на Гучу да би се изазвале партизан(ске) снаге. Једна тројка има специјални задатак да из заседе убије лице Н. Н.

Чета смрти на овом сектору разоружала 8 па(ртизана) па их побила...

16 XI

У Вичи пор. Бабић напао је једну групу партизана. Четворица су убијена... тешко рањена. Ноћас три тројке у разним правцима отишле су ради скидања појединих. У Ртима је један убијен...

Положај у Котражи не промењен.

Стрељана су 2 партизана.

У непосредној близини штаба батаљона су 6 партизана који су ухваћени.

У Грабу је убијен партизан Жика Димитријевић после збора...

Наредник Белобрк в(ише) Гуче разоружао једну партизанску тројку“.¹⁶

Партизански губици о којима говори овај четнички документ нису познати. Једино се зна да су у Вичи били похапшени неки одборници НОО и борци, али су успели да побегну. Сам документ сведочи какву су атмосферу унели четници у драгачевска села, сејући страх, не презајући од убистава.

У то време Драгачевски батаљон Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ водио је борбе против четника ван Драгачева. Због тога је партизанска Команда места у Гучи, заједно с Среским комитетом КПЈ и Среским НОО, настојала да окупи што више бораца и да их наоружа. У Гучу су позвани делови Вировске резервне чете. Сузбијана је четничка пропаганда, која је била таква да су поједини грађани Гуче напустили варошицу и склањали се у села. Због тога је Команда места 15. новембра издала две наредбе, које је потписао командант Раде Прелић. У првој се наређује да сва лица која нису борци партизанских одреда одмах предају оружје. Затим се позивају нови борци да ступе у јединице, а они који су на одмору код својих кућа — да се одмах јаве својим командама; у противном, биће сматрани за дезертере.¹⁷ Другом наредбом позивају се сви мушкарци из Гуче који су напустили место боравка да се одмах врате, а наређује се сопственицима трговинских, занатлијских и угоститељских радњи да их одмах отворе; за неизвршење ове наредбе следиле су строге казне.¹⁸

Сутрадан, 16. новембра, четници са Венца обратили су се партизанској Команди места у Гучи, пишући уједно и свим другим партизанима:

„Постоји само један излаз на који можете спасти своје животе и своје породице, а то је: **ДА ОДМАХ НАПУСТИТЕ ТО ДРУШТВО, ПОЛОЖИТЕ ОРУЖЈЕ И ПРИЂЕТЕ К НАМА А МИ ЋЕМО ВАМ ОПРОСТИТИ ЗАБЛУДУ, ПОКЛОНИТИ ЖИВОТЕ И ВРАТИТИ ВАШИМ ДОВОМА.**

РОК ВАМ ЈЕ ЗА ОВО 48 ЧАСОВА.

После овога нећемо имати милости ни према коме који припада тој организацији.

Упамтите да вам је ово једини начин да спасете себе, своју породицу и своје домове.

Схватите ово као последњу опомену и не мислите да је ово само претња на којој треба да се заврши.

Упамтите и то да после овог рока већ отпочињемо са вашим коначним истребљењем. . .“¹⁹

Истовремено је „Штаб сложне браће“ упутио проглас партизанима, у коме се каже, поред осталог, да су се комунисти одрекли Бога и славе, крста, краља и своје породице, „цркве и свега што је Србима најсветлије и најмилије“. Рачунали су на то да је народ овог краја привржен традицијама и цркви. Комунисте су називали најпогрднијим именима и претили им камом.

Команда места у Гучи, позивајући се на споразуме између партизана и четника, одговорила је „Штабу сложне браће“ и захтевала да се настави заједничка борба против окупатора. Истовремено, Раденко Броћић је на неким скуповима у Чачку тражио помоћ — да би разбили четнике на Венцу.²⁰

У таквој ситуацији трајале су припреме за Окружну партијску конференцију. ОК КПЈ за Чачак упутио је циркуларно писмо свим среским комитетима КПЈ и члановима партијских организација, у коме се говори о успешним борбама и уједно циљевима Окружне партијске конференције. Припреме за тај скуп у Чачку трајале су и у Драгачеву. У Гучу је дошао и Милан Бата Јанковић, инструктор ОК КПЈ за Чачак, да присуствује састанку Среског комитета КПЈ. Али, уследио је четнички напад на Гучу.²¹

У Команди места Јанковић је заноћио са командантом Радом Прелићем. Била је ноћ између 18. и 19. новембра.

У зору 19. новембра, око 400 четника са Венца, предвођених „војводом“ Мојсиловићем, некако је заобишло партизанске страже и ушло у варошицу. Двадесетак бораца партизанске Посадне чете (са командиром Мијаилом Протићем и комесаром Станојем Пантелићем) налазило се на одмору у згради Основне школе, у самом центру Гуче. У Команду места четници су најпре упали и заробили Бату Јанковића и Рада Прелића. Нашли су их на спавању. Затим су стигли до поште, из које је Милић Бугарчић, секретар Среског комитета КПЈ, успео да се, под кишом куршума, пребаци у школску зграду, а четници су ухватили партизана Душана Главоњића. Након тога развила се оштра и неравноправна борба: двадесетак партизана против 400 четника.

Борба је трајала дуго. Узалуд су четници јуришали. Кад то није помагало, „војвода“ Мојсиловић је позвао партизане на предају „дајући им часну официрску реч“ да никоме неће бити ништа. Међутим, браниоци су на то одговорили још већом ватром. Није их поколебало ни то што су рањени Миодраг Достанић, Драгољуб Тошић и Милан Икодиновић.

Приликом уласка у Гучу четници су заробили партизана Милана Ђерића, па су по њему послали и ултиматум браниоцима. Нападаци су покушали да присиле и заробљеног команданта Прелића да позове своје саборце на предају. Ипак, све је то било узалудно. Посадна чета, добро наоружана, успешно је одолевала.

Пуцњаву у Гучи чула је и једна група бораца Посадне чете која је била упућена према Каону да би помогла краљевачким и копаоничким партизанима који су у том селу имали окршаје (и губитке) са четницима. У Каону су они касно стигли, а у повратку ишли су преко Горачића. Када су били у том селу, чули су пуцњаву у Гучи, па су Јеремија Јечменић и Андрија Главоњић наредили покрет. Када су стигли на домак варошице, схвативши да четници нападају Гучу, ови борци су припуцали са брда Гуштеровица. Баш тада се почела дизати и магла, иначе четнички савезник. Нападаци су се уплашили, мислећи да је на Гуштеровицу стигла нека већа партизанска јединица, па је Мојсиловић наредио повлачење својим људима уз Белицу, према Котражи и Венцу.

Четници су у овој борби имали двојицу мртвих. Погинуо је и командир њихове Чете смрти — Момир Марковић из Латвице.

Од партизана, погинуо је Мијаило Томовић.²²

Приликом повлачења четници су са собом повели и заробљенике: Рада Прелића, Бату Јанковића, Душана Главоњића, Борисава Ивановића, Страјина Јовашевића и Миломира Бугарчића. Осим бораца, повели су на Венац и Тихомира Бугарчића, оца Милића Бугарчића, секретара Среског комитета КПЈ, док је Миленко Протић мобилисан са запрегом да им вуче плен, заједно са неким другим рабацијама. Четници су, наиме, приликом бављења у Гучи опљачкали магацине Команде места и домове неких партизанских породица. Са рабацијских кола четничка пратња је успут узимала со, шећер, пиринач и суве шљиве, остављајући то по кућама својих истомишљеника. Миленко Протић је, због тога, саслушаван и мучен на Венцу, па је пуштен. Схватајући у каквој се ситуацији налази, Тихомир Бугарчић је по Протићу упутио својој породици цепни часовник, говорећи да себе већ види као мртвог човека.²³

У међувремену на Венац су доведени и Крсто Росић, члан Срескон комитета СКОЈ-а из Ртију, и још један борац.²⁴

После четничког напада на Гучу, сви поштени људи у Драгачеву коначно су схватили да су четници издајници и да је био у праву Гвозден Шипетић, командир Грабске четничке чете, када је своје борце још са Чачка, 7. новембра, вратио кућама.

НОВИ ЗЛОЧИНИ НА ВЕНЦУ

Три дана по нападу на Гучу, „Штаб сложне браће“ је са Венца упутио још једно претеће писмо партизанској Команди места у Гучи. Потписали су га Милоје Мојсиловић—Свети Илија, Божо Јаворац, Ђуро Смедеревац и Машан Ђуровић. Себе су назвали „заштитницима Српства“. Писали су:

„Пређашњи напад на Гучу био је само опомена да та банда напусти Гучу. Добро се узмите у памет шта радите, коме служите... јер ће вас све скупа то главе стајати.

Налазимо се у непосредној близини, тј. тамо где вам је познато, па ако сте толико силни, скупите целу банду у Србији — ми вас чекамо. Отворен наш план јесте да све... комунисте без икаквог даљег коментара ставимо под нож, печемо и вешамо, јер нам је свега доста... Пазите добро на рок који вам је стављен да напустите Гучу као и цело Драгачево. Ово толико. А ако и једном четнику или члану четничке породице буде шта фалило... онда улази у програм свих одреда да све... куће запале, са живљем који се у кући налази...“²⁵

Ово није једино писмо у коме четници измишљају најцрње епитете и најгора имена за сваког комунисту, партизана и поштеног човека који се бори против окупатора и издајника. За њих су „бандити“ истински родољуби и највернији синови овог народа. Извесно је да су сва писма тако интонирана — израз немоћи. Јер, четници су у свим дотадашњим борбама против партизана трпели поразе и губитке.

На Венцу је дуго вођена истрага над похватаним у Гучи. Од њих је тражено да кажу ко је убио Радивоја Хајдуковића и Николу Скрипкина, познате сараднике окупатора из Гуче, петоколонаше, које је партизански суд почетком септембра осудио на смрт. Желели су да знају и ко је палио општинске архиве, а потом инсистирали да се открију чланови КПЈ и СКОЈ-а. „Иследник“ Рашо Шипетић и „војводе“, заједно са осталим, увек су знали да смисле нове сурове методе мучења. Када су једном сакупили целу групу похватаних у Гучи и почели да туку младиће Страјина Јовашевића, Душана Главоњића и Миломира Бугарчића, обратио им се Бата Јанковић желећи да спасе младе партизане:

— Ако је неко крив, онда сам то ја, Милан Јанковић, син Комунистичке партије Југославије. Удрите мене, а не ову децу!

После овога Јанковића су толико тукли да су га онесвешћеног однели у затвор.²⁶

Дошла је и страшна ноћ између 24. и 25. новембра. Група мештана је, после рата, о томе сведочила:

„Седмог дана пошто су доведени на Венац, једне ноћи су их извели из затвора. . . Ускоро су се чули повици: „Живела Комунистичка партија!“, „Живео Совјетски Савез!“, а затим је један пуцањ прекинуо све гласове. Према сећању људи, то су биле Јанковићеве речи, а то је потврдио и Милан Милићевић, син Милићев, командир чете која је учествовала у клању Рада Прелића. Јанковића је заклао четник Милош Бојовић, звани Чаруга из Прилика. . . После завршеног клања, кољашци су отишли да се похвале „војводама“ које су тада биле на пијанци, јер је, наводно, неко од „војвода“ славио тога дана. Приликом рапортирања, један од кољаша олизао је нож, који је био крвав. Сутрадан су их закопали под контролом четничке страже и тада је Ђурђе Петковић из Горачића скинуо часовник са Рада Прелића, а Гвозден Шулубурић из Лисе — прстен са Батове руке. Један четник је скинуо панталоне са Рада Прелића и обукао их. . .“²⁷

Према једном четничком документу, било је покушаја да Раде Прелић и Бата Јанковић побегну са Венца, али им то није успело.

Када су они убијени, иста судбина требало је да задеси Душана Главоњића, Борисава Ивановића, Страјина Јовашевића и Миломира Бугарчића. Они су такође осуђени на смрт, али су им четници привремено „опростили“ живот. Ипак, Бугарчић и Ивановић нису успели да се ишчупају из четничких канџи. Предати су Немцима и, касније, стрељани код Војно-техничког завода у Чачку.²⁸

Иза четничког напада на Гучу, штаб Чачанског НОП одреда упутио је у ово место једну чету Трнавског батаљона под командом Димитрија Писковића — Трнавца да помогне Команди места. После тога четници нису смели да нападају Посадну партизанску чету, чије су патроле упућиване и даље у поједина места да сузбијају четничке акције.

Тако је 27. новембра према Горачићима упућен један комбиновани вод трнавских и драгачевских партизана. После кратког окршаја, четници су успели да заробе Здравка Јаковљевића Буцка из Вапе код Чачка и Бранислава Луковића из Котраже, док је Здравко Новаковић из Гуче, иако рањен, умакао. Сутрадан су Јаковљевић и Луковић одведени на Венац, где су тучени.²⁹

Под притиском Немаца, љотићеваца и четника, са Краљева су се повлачили делови партизанских јединица. У Горњем Дубцу чет-

ници су заробили амбулантно особље Краљевачког и Копаоничког НОП одреда. Двадесетак рањеника тешко се кретало од планине Јелице, па је лако постало плен. На Венац су доведени: Даница Кока Јаснић, професор из Краљева, и њена ученица Милка Трајиловић, Миљуша Ђуровић, супруга рудара из Белог брда; Срђан Стојановић, апотекарски лаборант из Новог Пазара; Тодор Роквић, рудар, родом из Босанске Градишке; Драгољуб Органић (Мурганић?), трговачки помоћник из Вучитрна; Петар Дамљановић, земљорадник из околине Пећи; Миле Лабус и Дане Бркљач (партијски руководиоца Копаоничког НОП одреда), рударски радници Трепче; Ђоко Павлић, механичар у Јарандолу, родом из Вуковара; Владислав Радошевић, земљорадник из Трнавe код Рашке; Слободан Матовић, земљорадник из Врачева; Драгомир Кучевић из Трнавe код Рашке; Урош Ђурић, рударски радник родом из Лике; Бранко Дамњановић из Косовске Митровице; Миодраг Миловановић из Бруса; Милорад Арсовић, келнер из Жиче; Живојин Јовановић, ученик из Краљева; Драгомир Радовић, граничарски поднаредник из Новог Пазара; Сречко Франко, ђак из Марибора (настањен у Краљеву); Драгутин Чапкуновић, земљорадник из Конарева код Краљева; Живорад Рудњанин, земљорадник из Ковача код Краљева; Богосав Вукашиновић, рудар из Глеђице код Ивањице; Драгутин Благојевић, железничар из Врбице код Орашца. .³⁰

Дивљања четника према овим људима била су готово несхватљива. У Јоловића кафани у Лиси, трпећи муке и злостављања, ова група је чекала одлуку четничких главешина. Кока Јаснић и Милка Трајиловић су осуђене на смрт. Пресуду им је изрекао „војвода“ Божо Јаворац. Убијене су наочиглед веће групе четника и заробљених партизана. Пред стрељање, Кока Јаснић се обратила партизану Здравку Јаковљевићу Буцку:

— Ако преживиш, друже, поздрави команданта Јакшића и реци му да је наш санитет заробљен у Дубцу.³¹

Професорку Јаснић убио је Радиша Милићевић, благајник Јеличко-моравичког четничког одреда, а Милку Траиловић — неки Јово Циганче, четрнаестогодишњи дечак из Срема, кога је са собом водио зликовац Милан Вукосављевић, познатији под именом Милан Ваљевац и Милан Звер.³²

Није јасна судбина осталих из ове групе. Изгледа да је већина неколико дана касније одведена у Гучу и предата Немцима, који су их спровели за Чачак и стрељали код Васовића циглане недалеко од Војно-техничког завода или у Мишовића гају у Кулиновцима.

Неки су одведени у логоре. Да би се прикрили, Франко и Роквић су се пријавили у четнике.^{32a} Мурганић је постао Пећанчев четник.³³

Када су четници полазили у сусрет Немцима, 29. новембра, са Венца је успео да побегне Здравко Јаковљевић Буцко. Умакла је, уз помоћ неких познаника, и учитељица Илинка Милошевић — Обреновић из Горачића, док је Илија Јањић вођен у Ивањицу и тамо мучен пре него што је пуштен. Са Венца је побегао и Боривоје Савић Јатаган, борац Моравичке партизанске чете Ужичког НОП одреда.³⁴

Последњих дана новембра борци Копаоничког НОП одреда и даље су се повлачили са Краљева и залазили у планину Јелицу. Једна немачка и љотићевска колона ишла је од Краљева преко Каоне за Гучу, а друга долином Западне Мораве према Чачку, с очигледном намером да, поред осталог, опколе планину Јелицу. Једна већа група копаоничких партизана стигла је у село Трnavу код Чачка, а друга до села Рајца. Прва је присуствовала распуштању Трнавског батаљона Чачанског НОП одреда, па се и она разишла. Бошко Вујанац, командир Четврте чете Копаоничког НОП одреда, желео је да се врати у Ибарску долину. Негде код Каоне, како пише у монографији „Студенички срез у НОР-у и револуцији“, ухватили су га четници, нашли му еполете, „наредили му да зине... и пуцали у уста“.³⁵ Није јасно шта се догодило са Николом Степановићем, који се са Вујанцем такође враћао у Ибарску долину. Нигде између Рајца и Каоне ухваћени су Мартин Виријевић, Љуба Жарковић и Илија Мараш. У Каони су прикључени већој групи бораца Копаоничког НОП одреда, које су четници похватили. Када су поведени на стрељање, неки четник је донео немачки летак у коме је писало да се дају награде за сваког ухваћеног партизана: пет, односно десет хиљада динара, а „за комесара и 20 хиљада“.³⁶ Када су то чули, четници су све партизане вратили у затвор, а потом их у Горњој Жежевици предали Немцима. Група копаоничких партизана која је била у Рајцу, оставила је у овом селу рањеног Рајка Шотру, свога друга, па је кренула у Драгачево, с намером да се пребаци до Дебелог Јасена. Предводили су их руководиоци копаоничких партизана Света Трифуновић и Душан Томовић. Водич им је био Властимир Милекић, родом из драгачевског села Милатовића, иначе борац Краљевачког НОП одреда. У Милатовићима им је одборник НОО Драго Зечевић дао нешто хране, па су продужили. Ова партизанска група имала је мањи окршај са четницима у Дубцу. Том приликом заробљена је партизанка Цана Радовановић.³⁷ Она је одведена у Каону, где је мучена, али је успела да умакне и стигне у Ибарску долину.

На другој страни Драгачева, у Горачићима, четник Ника Јеринић са својом дружином, ухватио је 12 партизана, који су предати Немцима.³⁸ И остале јединице Мојсиловићевог Јеличко-моравичког одреда организовале су прави лов на партизанае.

МАСОВНЕ РЕПРЕСАЛИЈЕ

Немци су 28. новембра бомбардовали Гучу. Делови Драгачевског батаљона, који су се налазили на одмору, и друге партизанске јединице у варошици имале су губитака. Више бораца је рањено, па су смештени у болницу.

Сутрадан су јаке моторизоване немачке и љотићевске снаге надирале према Драгачеву од Чачка и Краљева. У сусрет су им, са Венца, водећи са собом заробљене партизанае, хитали четници „војводе“ Мојсиловића. Пре поласка са Венца, Мојсиловић је својим људима одржао говор, у коме је истакао да је основни задатак Јеличко-моравичког четничког одреда да хвата партизанае који се преко Драгачева повлаче у Санџак. У сусрет непријатељским јединицама које су ишле од Чачка упућене су две групе партизана из Гуче. Једном је командовао Десимир Ђирјаковић, иначе командир Прве чете Драгачевског батаљона, а другом Љубиша Тодоровић, комесар Драгачевског батаљона. Прва није успела да заустави Немце на марковичком путу, па се пребацила у Дучаловиће. Друга је стигла на Караулу (планина Јелица), али се морала повлачити. Ишла је преко Ртарског поља, где се, на месту Вељов гроб, сукобила са четницима. Погинуо је у тој борби Света Глигоријевић, партизан из Жаркова, више бораца је рањено, а најтеже Љубиша Тодоровић. После борбе и партизани и четници су се повукли. Партизанска група је оставила у једној сеоској кући тешко рањеног Љубишу Тодоровића, а затим кренула према планини Јелици. Опкољена је од четника из Придворице, па се склонила у једну кућу у Ртарима. Четници су стегли обруч и захтевали да се партизани предају. Пошто није било излаза, партизанска група се предала. Разоружана је, па је пуштена. Одатле се упутила према Вирову, па се, пошто није нашла друге партизанске борце, разишла. Група којом је командовао Десимир Ђирјаковић имала је 30. новембра у Зеокама сукоб са четницима, па се повукла у Вирово. Ту се кратко задржала, осипала се, а на крају су је четници разбили.³⁹

У Гучу су, 29. новембра, Немци и љотићевци стигли пре четника. Ту су, у болници, љотићевци убили Драгомира Пајовића, борца

Драгачевског партизанског батаљона из Каоне, Свету Петровића и Сава Божовића, борце и руководиоце Копаоничког НОП одреда, и још неколико партизана, чија имена нису позната.⁴⁰ У самој Гучи убијен је Миладин Чворовић, борац Драгачевског батаљона, док је Милојко Икодиновић, партизан из Гуче, ликвидирао после страховитог мучења.

У Гучи је одмах успостављена нова „власт“. Ту се задржао вод љотићеваца, који је успоставио своју команду места, на чијем челу је био Атанасије Таса Јуришић, „збораш“ из Смедерева. У тој команди иследник је био Милан Вукосављевић Звер. Пошто је одмах постигнут споразум с четницима, и четници су формирали своју команду. Командант је постао капетан Обренић из Пшаника, а командир оружане четничке јединице Крста Бабић, подофицир БЈВ из Виче.⁴¹

Првог децембра 1941. „Штаб сложне браће“ штампао је проглас, у коме се обраћа народу срезова „трнавског, драгачевског, моравичког, јаворског, пожешког и ариљског“ истичући да су „једини спасиоци“ „браћа војводе МОЈСИЛОВИЋ (Свети Илија), ЈАВОРСКИ И ЂУРА СМЕДЕРЕВАЦ“, јер су, наводно „у најкритичнијим моментима спасли Ваше главе, домове жене и децу“. У прогласу се сви позивају да проказују комунисте, а онај ко то не буде урадио „биће убијен и цела породица биће му уништена и кућа запаљена“. Права поента овог прогласа гласи:

„НЕ УБИЈАЈТЕ БРАЋО НЕМАЧКЕ ВОЈНИКЕ...“⁴²

„Спасиоци Српства“ наступали су у знаку каме.

Они су, долазећи у Гучу, довели са собом, са Венца, велику групу партизана. Друга је доведена 3. децембра. Претучени су нарочито били Гвозден Костић из Ртију, одборник Среског НОО, Ђорђе Ђока Ђорђевић, предратни комуниста из Гуче, и Леон Шаубах, заменик командира једне чете у Драгачевском батаљону, Словенац, који је живео у Каони. Само је Милан Јањић из Гуче задржан у варошици, јер га је познао и заштитио неки љотићевац из Јуришићеве групе. Остали, њих око 120, боси, претучени и искрвављени, предати су Немцима код Перишића кафане у Рогачи. По свој прилици они су продати окупаторским јединицама, јер су се четници после тога хвалили да имају много оружја и гомиле новаца. Ови борци су стрељани у Чачку 4. децембра код Васовића циглане и у Мишовића забрану у Кулиновцима. Вероватно се на њих односи из-

вештај 717. немачке пешадијске дивизије из Чачка, у коме се каже: „У планини код Гуче, после саслушања стрељано је 47 устаника које су разоружали четници. Ухапшено је још 11 устаника који су се били вратили у своја села“.⁴³

Нове групе бораца одашиљане су према Чачку. Међутим, Милан Јанковић Амица из Зеока убијен је крај моста преко Белице, 4. децембра, после страховитог мучења. Љубиша Тодоровић, иако тешко рањен, доведен је из Ртара, у колима повезен према Чачку, али га је 5. децембра успут исекао секиром љотићевац Милан Вукосављевић — Милан Звер. Сутрадан, на гробљу у Гучи он је исекао још једног борца Драгачевског партизанског батаљона — учитеља Радишу Новаковића из Гуче. Удружујући се са љотићевцима, четници су 7. децембра на планини Јелици стрељали и Богосава Броћића, одборника Среског НОО из Гуче.⁴⁴

Преко Драгачева су и даље пролазиле мање групе партизанских бораца из разних одреда.

Један део Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ предводио је у току повлачења кроз Овчарско-кабларску клисуру Миленко Никшић, партизански командант места у Чачку. Али, његова група није могла да настави повлачење, па је свратила у Драгачево. Једну ноћ провела је у селу Дљину, а у Дучаловићима, код манастира Тројице, ноћ и дан. Другог децембра кренули су у Зеоке, где су стигли у само свитање. Ту је организована исхрана бораца и одмор. Преко својих обавештајаца, четника, Немци и љотићевци су сазнали за боравак партизана у Зеокама и пошли да их ликвидирају. Борба је била жестока. Немци су у њој употребили и минобацаче. Једино нису контролисали правац према Белом брду на планини Јелици, па је Никшић наредио повлачење у том правцу. Немци и љотићевци су ухватили партизана Душана Гудурића. Код зеочке школе погинула су тројица партизанских бораца: Радош Васовић из Зеока, Душан Бојовић из Чачка и Јеремија Сандић из Чачка. На Белом брду пале су нове жртве: Велизар Радовановић, родом из Босне, и двојица младића из околине Кнића. Једног партизанског борца, родом из Груже, који је био рањен, касније су пронашли четници, одвели у село Парменац и стрељали.⁴⁵

Са Јелице су се ови борци Чачанског НОП одреда упутили преко реке Западне Мораве, али су за њима четници организовали праву хајку. Миленко Никшић отишао је у Трnavу, а потом прешао у своје село Милићевци. Но, убрзо је откривен и ликвидираан.

ЧЕТНИЧКИ ЗАТВОРИ — САРАДЊА С НЕМЦИМА

Првих дана децембра у Горачићима су четници похапсили и затворили у зграду Основне школе партизанске борце из овог села: Андрију Главоњића, Сава Главоњића, Миодрага Главоњића, Радоја Петровића, Серафима Ђоковића, Божидача Ђуровића и неке друге, затим Димитрија Митју Хрибовшека, Словенца који је живео у Рогачи, Душана Драговића и Крстомира Јелушића из Рогаче, Драгомира Јечменића Цандрка из Губереваца и неке друге.

Кроз Горачиће је пронесен глас да ће они бити спроведени на Венац, у Лису. Њихови родитељи су тада сакупили велики број мештана и одвели их у Лису да јемче за похапшене. Тамо није било „војводе“ Мојсиловића, који је сишао у Гучу. У четничком штабу Горачанцима је постављено питање зашто нису побили све оне који су отишли у партизане, па им је наређено да се врате у своје село. По њима је упућено и писмо четничкој чети у Горачићима, у коме је, како су касније сазнали, писало да похапшене партизане не треба водити на Венац, већ ће им бити суђено ту где су и затворени.

У међувремену, у Горачиће је изненада упала једна група четника Божа Ђосовића — Јаворца, која је тукла ухапшене. После њих стигао је неки четнички капетан Бранко Лазаревић, који је наредио да се партизани не смеју злостављати. На крају је дошао и лично „војвода“ Мојсиловић, који је тражио да се сазове збор грађана. Када је то учињено, људима се „војвода“ обратио и рекао да све партизане треба стрељати. Затражио је од присутних да изаберу тројицу грађана који ће, заједно с четницима, судити затвореним партизанским борцима. Тако је образован „Суд часних (честитих) људи“, на чијем челу је био управо „војвода“ Мојсиловић. Тај суд је радио на неуобичајен начин: пре саслушавања оптужених одређивана је висина казне. Мојсиловић и поп Шолајић захтевали су да сви партизани буду стрељани, док је другачије мишљење имао капетан Лазаревић. Ово је охрабрило „судије“ из редова грађана, па су и они били одлучно против смртних казни. Тек после тога започело је саслушавање, праћено батинама. Сви партизани су добили по 25 батина, а највише Серафим Ђоковић. Наиме, сваки борац је морао гласно да броји сваку батину коју добија, али се несрећни Ђоковић у мукама забројао, па су четници почели од почетка.

После батинања, сви су пуштени кућама, уз обавезу да се сваког дана јављају четничкој команди места у Горачићима.⁴⁶

Након суђења у Горачићима, Мојсиловић се са својом пратњом, упутио према Каони. Са собом је водио партизана Митју Хрибовшека, рачунајући да ће успут да га придобије за своју јединицу.⁴⁷

Ту, у Каони, већ је била похапшена већа група припадника НОП-а из тог и суседних села: Војимир Капларевић, Драго Зечевић, Коста Вукићевић, Кузман Вукићевић, Властимир Милекић, Радојко Радичевић, Петар Станишић, Паун Пајовић, Драган Пајовић, Тиосав Радичевић, Милутин Радичевић, Паун Радичевић, Светозар Пајовић и Бошко Радичевић. Њих је похватала група четника Божа Јаворца и ставила под стражу Каонске четничке чете командира Сима Митровића. Под стражом су извођени да по цичи зими поправљају пут, а увече су љуштили кромпир за четничку кухињу.

Када је стигао у ово село, поучен искуством из Горачића, Мојсиловић није хтео да формира „Суд часних људи“, већ је судио сам, са својим сарадницима, и без саслушавања похватаних партизана. Без икакве дилеме, све је осудио на смрт. Пресуда је саопштена осуђенима, па је око затвора појачана стража. Но, каонски четници су направили узбуну, јер су сматрали да су казне преоштре, а радило се о њиховим комшијама и сродницима. Мијаило Ђурчић из Милатовића рекао је тада Миливоју Костићу, председнику општине у Каони, да поведе рачуна о томе шта ће бити са осуђеним, јер, како је нагласио, четничке вође ће отићи из Каоне, а он ће остати ту да живи са овим људима, односно њиховим породицама. Рекао је Костићу да може доћи време да и он од ових људи тражи милост.

После овога, четници из Каоне и суседних села су се окупили и са оружјем упутили у Мојсиловићев штаб. Безусловно су тражили да се смртна пресуда повуче. Мојсиловић, у почетку, није хтео да попусти, али је после претњи каонских четника и савета неких својих људи, ипак одустао од извршења смртне казне, а похапшене препустио „месним властима“, заправо каонским четницима.⁴⁸

У Каони су припадници НОП-а и даље задржани у затвору. Радили су на поправци пута, припремању дрва и хране за четничку команду. Али, та група је увећана, јер су доведени и тучени и припадници НОП-а из Дубца: Спасоје Тадић, Богдан Ђендић, Видосав Тадић, Драгомир Марковић, Радисав Тадић, Душан Тадић, Андрија Тадић и неки други. У самом селу тучена је и злостављана Драгојла Тадић, сестра Јеремије Јечменића, члана Среског комитета КПЈ из Губереваца.⁴⁹

Мојсиловић је из Каоне, водећи партизана Хрибовшека, отишао у Трnavу, где је, код Протића бунара, 6. децембра, стрељао Об-

рена Живковића, командира Прве трнавске чете Трнавског батаљона Чачанског НОП одреда, и борца Богдана Суботића.⁵⁰ Остали похватани партизани су тучени, а потом је Мојсиловић написао писмо команданту немачке оружане силе у Чачку: „Молим пошаљите 2 камиона за превоз заробљених комуниста које треба одмах стрељати без икаквог изговора односно даљег проверавања“. Уз печат, на писму је и његов својеручни потпис. .⁵¹

По разбијању последње групе бораца Драгачевског партизанског батаљона у Вирову, четници су блокирали ово село и похватили већи број бораца. Све су их најпре претукли, посебно Богдана Бошковића и Милица Пајића, који су били у завојима, јер су задобили ране приликом експлозије у трезорима Народне банке у слободном Ужицу, где су обезбеђивали радио-станицу Врховног штаба и ЦК КПЈ. Похватани су стражарно спроведени у Чачак, где им је судио преки љотићевско-немачко-четнички суд. Осуђени су на смрт и стрељани, углавном 7. децембра: Милицав Пајић, Богдан Бошковић, Срећко Пајић, Велимир Недељковић, Миленко Недељковић, Драгиша Шендековић, Добривоје Шендековић, Војислав Јовановић, Јерослав Марић, Милић Марић, Рисим Марић, Илија Шендековић и Витомир Милинковић.⁵²

То је, уједно, и највећа група из једног драгачевског села која је стрељана код Војно-техничког завода у Чачку.

Осим Вироваца, ту су стрељани још неки партизани из Драгачева, које су ухватили четници и предали Немцима: Миодраг Петровић из Горачића, Живота Радичевић из Горње Краварице, Радомир Васиљевић из Доње Краварице. . . Стрељани су и неки други борци Драгачевског партизанског батаљона, који, иначе нису били из Драгачева: Спасоје Вукчевић из Црне Горе, Милоје Јевремовић, Радомир Јосиповић, Радослав Марковић и Славомир Стефановић из Јездине, Милутин Грујовић и Милицав Петровић из Парменца, Мирко Мирковић из Придворице, Славко Јовашевић Дуле, Душан Станковић и неки други из Чачка.⁵³ Углавном су сви довођени у Чачак после хватања од стране четника.

Хватани су, мучени и злостављани партизански борци практично из свих драгачевских насеља.

Тако су у Миросаљцима похапшени и затворени: Владе Милосављевић, Радован П. Савић, Слободан Плазинчић и Манојле Стојић, из Миросаљаца, Јован Радовановић из Трешњевице и Радоје Симоновић из Драгојевца, а потом и одборници из ових села: Светозар Вранић, Владомир Стојић, Срећко Јојић, Тадија Весовић и Радован Ми-

лосављевић. Заједно с њима, у четнички затвор у подруму општинске зграде у Миросаљцима затворени су Љубо Плазинчић и Обрад Врањић.⁵⁴

Рано изјутра 4. децембра четници су блокирали Церову. Ухватили су и свезали: Милана Целебџића, Радосава Ичелића, Здравка Цветића, Андрију Ковачевића и Миломира Пеливановића, одвели у Миросаљце и затворили. Два дана касније Церова је поново блокирана. Четници су тада ухватили: Спасоја Мајсторовића, Љубинка Благојевића, Вукашина Ковачевића, Михаила Цветића, Радована Мајсторовића, Милисава Цветића, Мићу Благојевића и Тодора Недељковића. И они су одведени у миросаљачки четнички затвор. Приликом трећег упада четника у Церову, 10. децембра, заробљени су и одведени у исти затвор: Миломир Ковачевић и његов отац Богдан, Радомир Ковачевић, Здравка Ковачевић, Љубиша Ковачевић, Милован Ковачевић, Витомир Ристић са кћеркама Персом и Љубицом, Миломир Ристић, Петроније Целебџић, Ђорђе Јеросимић, Срећко Пеливановић, Милојко Цукавац, Драгољуб Б. Цветић и Драгиша Терзић. Терзић је са Богданом Ковачевићем пуштен, а остали су задржани. Само, Терзић је поново ухваћен, предат Немцима и стрељан код Војно-техничког завода у Чачку. Четници су затвореницима узели одећу и обућу, а дали им поцепане рите у замену. Припадници НОП-а су свакодневно испитивани, тучени и злостављани на друге начине. Припреме су вршене да буду спроведени на Венац.⁵⁵

Док су они чамели у затвору у Миросаљцима, на Венац је доведена група од око 40 припадника НОП-а из Ивањице. „Иследник“ Рашо Шипетић увек је налазио нове методе за мучење. Ипак, из ове групе нико није убијен. На Венцу више није било Мојсиловића, Смедеревца, Јаворца и Ђуровића. Њихов штаб се преместио у Котражу, док је капетан Милић Милићевић сишао у Ивањицу, где је постао командант места.

Међутим, на Венцу је и даље било мучилиште, кроз које су прошли и заточеници четничког затвора из Миросаљаца. Њих је, једног по једног, групу по групу, тамо упућивао Драгиша Милосављевић, председник општине из Миросаљаца, уз препоруке патролама и спроводницима како треба поступати са припадницима НОП-а. Телефонском је на Венац јављао и како треба кога казнити. Свога брата Радована и синовца Влада Милосављевића послао је на Венац, али их је отуда пустио. Као противуслугу, Радован Милосављевић је био приморан да писмено потврди како и његов део заједничке воденице припада Драгиши Милосављевићу. На Венцу су сви ови партизани

страховито мучени. Већина их је, ипак, уз јемство грађана, пуштена. Слободан Плазинчић, Обрад Вранић и Владомир Стојић су спроведени у Гучу, одакле су, после шиканирања, пошто им је судио „Суд часних људи“, пуштени кућама, такође уз јамство грађана и наредбу да се редовно јављају четничкој команди у Миросалцима. Најтеже је прошао Светозар Вранић: пошто је премлаћен, са Венаца је бос, по великом снегу и мразу, привезан за санке, вођен до Чачка, одакле је пуштен. Драгиша Милосављевић се тако светио Вранићу за неке раније личне размирице. Иначе, Вранић није био борац, већ одборник НОО. У Чачак је доведен и Радоје Симоновић из Драгојевца, суђено му је, па је упућен у Бањички логор, где је задржан до априла 1942. године. Радован Мајсторовић је стрељан код Војно-техничког завода, 17. децембра.⁵⁶

На Венац су вођени, мучени и злостављани, и припадници НОП-а из Котраже: Властимир Лале Вујовић, Миломир Зељо Миливојевић, Крста Вујовић, Миодраг Јанковић, Милорад Миливојевић и свештеник Чедомир Константиновић. Видећи какав су терор завели четници, људи су страховали за своје животе. Али, било је и пркосних. Тако је изгнаник из Словеније Иван Журман, чији је пасторак Иван Венгуст погинуо као борац Драгачевског партизанског батаљона и Словеначке партизанске чете „Иван Цанкер“, пред кафаном у Коражи рекао да је и он комуниста и да се четника не плаши. Четници су га ухватили, заједно са још једним изгнаником из Словеније — Јосипом Хертишем и њиховим супругама, одвели на Венац, тукли и претили им убиством. Грађани Котраже су то осуђивали, па су отишли у Лису и гарантовали да похапшени Словенци нису комунисти и партизани. То је ове људе спасло.⁵⁷

На Венцу је мучен и Милован Поповић, члан КПЈ из Губереваца.

Првих дана децембра припаднике НОП-а из Пилатовића, Лопаша и Прилипча похапсио је неки четнички капетан Гачић и затворио у школску зграду у Прилипцу. Од њих је тражено да предају оружје. Ко је то учинио, одмах је пуштен док су остали задржани и злостављани. Највише је тучен Драго Радојевић, коме су четници разбили главу. Убрзо је Гачић напустио са својим људима овај терен, а његов посао преузели су Десимир Николић, активни подофицир БЈВ као командант, и Милован Васиљевић, активни граничарски наредник БЈВ, као његов заменик на подручју прилипачке општине. Они су одмах похапсили већину партизанских бораца и одборника и одвели их у Гучу. Успут су, у Доњој Краварици, претукли Крсто-

мира Седлића, борца Драгачевског батаљона из Пилатовића. У Гучи су ови припадници НОП-а затворени, а затим им је суђено. Тучени су: Илија Алексић, Стојан Целебчић, Миодраг Бајић, Радојко Бајић, Вучета Бајић, Гвозден Гордић, Видоје Ђоковић, Војин Јотић, Миломир Јотић, Бранко Јанковић, Урош Луковић, Радисав Маркићевић, Матије Вујовић, Драгомир Маслаћ, Драгомир Мијатовић, Милун Павловић, Драго Павловић, Крстомир Седлић, Живота Чолић, Коста Чолић и неки други из Пилатовића, Илија Голубовић, Милисав Босић, Светозар Ђорђевић, Војимир Мијаиловић и неки други из Лопаша, Драго Радојевић и остали из Прилипца. Поједини су се бранили да су „заведени“ и да је за њихов одлазак у партизане највећи кривац Средоје Маркићевић, активни капетан друге класе из Пилатовића, који је био командир Пилатовачке чете пре формирања Драгачевског батаљона, потом начелник штаба Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ и војни стручњак у техничкој служби Врховног штаба НОП одреда у Ужицу. Ипак, Драго Радојевић и неки други су отворено казали да су свесно отишли у партизане да се боре против окупатора, па су им четници запретили смрћу. Уследила је интервенција грађана из Пилатовића, Лопаша и Прилипца, па нико није убијен. Мањи кривци су добили по 12, а већи по 25 батина, па су пуштени кућама. Гвозден Гордић, учитељ, касније је упућен у Бањички логор.⁵⁸

И у Марковици су првих дана децембра четници извршили масовна хапшења припадника партизанског покрета. У затвору су се нашли борци и одборници из овог села, Дучаловића, Ртара и Негришора: Витомир Вуловић, Милорад Миле Митровић, Станоје Цане Пантелић, Душан Илић, Милета Станић, Живорад Ковачевић, Светислав Недовић, Десимир Радојичић, Милорад Пантелић, Миросав Пантелић, Радисав Ковачевић, Милорад Судимац, Милојко Милосављевић Јанго, Ненад Ружић, Боривоје Пантелић, Миљко Томовић, Видоје Томовић, Светомир Томовић, Војимирка Јовашевић, Јосиф Јосо Јовашевић, Славко Ђунисијевић Кабалерос, Милоје Пантелић, Јела Петровић, али и неки други припадници НОП-а: Станислава Цала Терзић и Зора Сарага из Чачка, Спасоје Вукчевић из Црне Горе, Трифун Маћић из Папратишта. . .

Похватани су у четничком затвору у Марковици свакодневно тучени.

У Дучаловиће су 4. децембра дошли и Немци. Тражили су партизане. Попалили су неколико кућа и ухватили партизана Тимотија Радојичића. Повели су га према Чачку, али је он на планини Је-

лици успео да побегне из камиона. Тада су га, као и Ратка Шибинца, ухватили четници и прикључили групи припадника НОП-а у затвору у Марковици. Похапшенима су четници претили говорећи им да их очекује судбина оних бораца који су већ ликвидирани. Већ се знало да је четник Мито Ђебић из Дљина убио у Дучаловићима младу партизанку Росу Алексић из Чачка. У Росуљама, између Марковице и Ртара, четници су убили партизана Драгутина Крстића, иначе ковача из Умке. Милоша Шћепановића из Љумбарде у Црној Гори заклао је, недалеко од општинске зграде у Марковици, Сретен Ковачевић, четник из Дучаловића. Савића Савићевића, партизана из Жаркова код Београда, преузели су у Марковици четници самозваног „војводе“ Милутина Јанковића из Дљина и стрељали на Потајнику, у Негришорима.⁵⁹

Похапшеним и затвореним у четнички затвор у Марковици придодати су нови припадници партизанског покрета, међу којима и Љубиша Митровић, борац Драгачевског батаљона из Негришора, док је Данило Митровић Аврам успео да умакне. Свим похапшеним су одузете личне ствари: новац, часовници, бољи делови одеће и обуће. После мучења и саслушавања, једна група бораца и припадника НОП-а пуштена је из овог затвора. Наређено им је да се редовно јављају четничкој команди места. У Гучу су спроведени: Милорад Миле Митровић, Станоје Цане Пантелић, Светислав Недовић, Душан Илић, Живорад Ковачевић, Славко Ђунисијевић Кабалерос, Тимотије Радојичић, Десимир Радојичић, Спасоје Вукчевић и Витомир Вуловић. Ђунисијевић и Вукчевић су стрељани код Војно-техничког завода у Чачку, а остали спроведени у Бањички логор, одакле су депортовани у Норвешку Милорад Миле Митровић и Живорад Ковачевић, који је тамо и страдао. Остали су после злостављања, на јемство грађана, пуштени кућама.⁶⁰

После 5. децембра четници су блокирали Горачиће, Губеревце, Граб, Рогачу и Зеоке. Похватили су и затворили у зграду Основне школе у Горачићима велики број припадника партизанског покрета: Андрију Главоњића, Сава Главоњића, Радоја Петровића, Миодрага Главоњића, Андрију Петровића, Момира Петровића, Гвоздена Узуновића, Радисава Главоњића и Здравка Петковића из Горачића, Јелисавету Вујиновић, Марију Лепу Плазинић, Нику Николића, Драгомира Јечменића Цандрка, Рада Ђокића — Плазинића, Ранка Плазинића и Милутина Вујичића из Губереваца, Ђорђа Богдановића, Душана Драговића и Крстомира Јелушића из Рогаче, Витомира Васовића и Драгутина Васовића из Граба, Слободана Ранђића, Александра

Ранђића и Војислава Ранђића из Зеока. Похватани су и затворени и неки борци из Гуче: Петар Ђуретић, Милош Станишић, Милан Броћић, Радисав Броћић, Светозар Броћић, Милосав Броћић и Радисав Рашо Јањић. Пронео се глас да ће доћи Немци да преузму ове партизане.

Довођене су нове групе партизанских бораца који нису из овог дела Драгачева. У Петровићима је, у Горачићима, ухваћено пет партизана из Чачка, међу којима је био и Милојко Васић. Постепено, четничке патроле које су крстариле планином Јелицом, хватајући партизане из разних јединица, пуниле су четнички затвор у Горачићима. Тако се у овом месту нашло затворено преко 30 људи које мештани нису познавали. Они су отпремљени у четнички штаб у Каону, одакле су пребачени у Жежевицу, па у чачански Војно-технички завод, где им је суђено. По сведочењу Милојка Васића из Чачка, мало је ко успео да се спасе.

Четници из Горачића доводили су неке своје сараднике из других места да злостављају похапшене.

Тако је једна патрола четника „војводе“ Божа Ђосовића Јаворца извела из затвора у школи све похапшене партизане; њихов вођа, неки Милан, одузео је борцима прстење, новац, документа и личне карте, а потом их тукао. Радници су добили по два шамара, а сељаци више, јер су, по четничким речима, „дозволили“ да буду заведени од радника и интелектуалаца.

Нарочито се на партизане околио свештеник Миодраг Драган Шолајић из Горачића, који је претио да ће „сваком комунисти направити петокраку на потиљку“.

Затворенике су посетили и љотићевци, нудећи им да се пријаве у добровољачке јединице. Позив нико није прихватио.

Припадници партизанског покрета овде су сазнали и да је Настас Спасојевић, четник из Горачића, учествовао у хватању Ратка Митровића, политичког комесара Чачанског НОП одреда, који је, потом, 11. децембра, обешен у Чачку. Четници су се хвалили успехом у тој акцији, коју су извели у селу Жежевици, заједно са четницима Божа Ђосовића Јаворца.

Из Горачића су партизани родом из Гуче упућени у своје место. Преосталим је суђено.

Претходно су пуштени сви Губеревчани, изузев Драгомира Јечменића Цандрка, борца Драгачевског партизанског батаљона. Пуштени су и Радисав Главоњић и Здравко Петковић из Горачића.

На „суђењу“ су поново прву реч водили „војвода“ Милоје Мојсиловић и свештеник Драган Шолајић. Било је то 8. или 9. децембра. Похапшени партизани су претучени, па враћени у затвор. Иако су се једва кретали, свезани су Андрија Главоњић, Саво Главоњић, Драгомир Јечменић Цандрк и Драгутин Васовић. Очекивало се да ће бити стрељани. Смртна казна била је намењена и Гвоздену Узуновићу, како је овом борцу саопштио Милинко Милутиновић, начелник штаба Јеличко-моравичког четничког одреда, иначе предратни посланик из суседног села Живице. Ипак, смртне казне нису извршене, а Драгутин Васовић и Војислав Ранђић су некако успели да умакну из затвора. Сутрадан по суђењу сви су пуштени на јемство грађана да се неће „одметнути у шуму“ и под условом да се сваког дана јављају четничкој команди места у Горачићима.

Само два дана после овог суђења поново су ухапшени: Ника Николић, Јелисавета Вујиновић, Марија Лепа Плазинић, Раде Плазинић и Раде Ђокић — Плазинић. Саслушавани су, опљачкани, али нису тучени.

Ново су ухапшени и Ђорђе Богдановић и Душан Драговић из Рогаче, Гојко Вујовић из Граба и неки други припадници НОП-а. После саслушавања пуштени су под условом да се сваког дана јављају четничкој команди у Грабу, где су рибали и чистили општинску зграду, секли дрва четничким командирима и трпели свакојака малтретирања.

Борци из Горачића су након овога вођени да раде на поправци путева.

У четничком затвору у Горачићима најдуже су задржани Стојан Драшковић, партизан из Чачка, и Гвозден Узуновић, борац из Горачића. Тај затвор је постао само општински. Узуновић је у њему остао до марта, а Драшковић до априла. Јемство за првог потписали су људи из Драгачице (заселак Горачића), а за другог Милисав Јевремчевић и Милорад Јевремчевић, који је био старешина села. Код Јевремчевића се Драшковић задржао све до коначног ослобођења земље. Живео је правећи опанке, мучен је и киџен, али није прекидао везе са припадницима НОП-а.⁶¹

Четнички затвор у Горачићима требало је најпре да постане велико губилиште. Међутим, сељаци су бранили своје борце и успели да их сачувају. Ту нико крајем 1941. године није убијен, али су сви хапшени тучени и злостављани на друге начине.

„Војвода“ Мојсиловић је 11. децембра издао још једну своју наредбу, карактеристичну по томе што више не говори о обрачунима

са комунистима и партизанима, већ о томе да се његов одред легализовао код Недићеве владе. У наредби се, поред осталог, каже:

„Пошто сам од председника владе и главнокомандујућег немачких власти добио сектор командовања, односно чишћења од комуниста, у истим секторима имам завести ред и поставити власт са својом браћом Јаворцем и Ђуром Смедеревцом и то у срезовима: трнавском, драгачевском, ариљском, моравичком, пожешком и жичком. . . Да се у погледу постављања власти не може нико мешати већ само доле ми потписани, а свако друго лице биће на лицу места стрељано без икаквог даљег суда. . . По потреби за чланове преког суда одређујемо: једног од потписаних, потпуковника Милисава Бојовића, Пера Лукачевића, Средоја Бркића и Станојла Плазанића. Седиште преког суда биће у Ивањици и исти ће заседати сваке недеље у 8 часова у среској сали у Ивањици. . .“⁶²

Истог дана управа Дринске бановине из Ужица доставила је свим подручним установама наредбу председника министарског савета Милана Недића, којом се прописује како треба да раде власти, војска и становништво. Забрањује се, најкраће, свако политичко деловање. Изузетак су, наравно, љотићевци, недићевци и четници. Среско начелство у Гучи, заједно са општинским управама, уз помоћ четника, управо тако наставља и да делује. Општинске управе сачињавају спискове припадника НОП-а. Потере за борцима су свакодневне. Преки четнички судови заседали су широм Драгачева. Нико није био сигуран за свој живот.

У таквој ситуацији крајње неизвесности, убистава и терора, из Крушчице код Ариља је у Драгачево стигао део бораца Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, предвођен командантом Момчилом Молом Радосављевићем, који се враћао на свој терен. Управо, стигао је из Крушчице и покушао, 15. децембра, да пређе Моравицу на Дивљаци. Међутим, ту је мост био поседнут, па се преко њега није могло. Због тога су борци прегазили Моравицу у Клисури и преко Градине дошли у Трешњевицу. Четници су на партизане повремено отварали ватру. После застанка у Котражи, Радосављевић је своје борце повео преко Горње Краварице и стигао у Тијање, где је требало да преноће. Ту је Радосављевић нашао неког свог познаника, иначе четничког официра Васића, који је испричао шта се последњих дана догодило на овом терену: после вешања Ратка Митровића, погинуо је и Миленко Никшић. То је на команданта Одрета поразно деловало, па је наредио покрет према Јелици. Убрзаним маршем борци су стигли у Зеоке, где је наређен одмор да би се испитало

стање. Из Зеока партизани су кренули преко Белог брда, где су их напали четници и љотићевци. Жесток окрсај трајао је пуна три часа, па су се четничке и љотићевске снаге повукле. Заробљено је петнаестак четника, погинула су два љотићевца, а један је рањен. Партизани су у овој борби имали тројицу мртвих. Рањен је и командант Радосављевић. После борбе појединци и мање групе бораца напустили су Одред с намером да се повуку у илегалност. Преостали су у ноћи између 16. и 17. децембра прешли преко Западне Мораве код Парменца, али су наредног дана разбијени. Са Јелице, односно са Белог брда, Момчило Радосављевић је отишао у свој крај — у село Липницу.⁶³

Партизански борци су убијани широм Драгачева. Судбину Станоја Радичевића, борца Драгачевског партизанског батаљона из Горње Краварице, кога су четници убили још 26. новембра у Котражи, доживели су и други. Тако су четници, рецимо, 1. децембра стрељали у Грабу партизана Душана Илића, а 13. децембра у Миросалџима Милорада Миленковића, партизана из Чачка. Четири дана касније у Гучи они су убили и Слободана Средојевића, партизана из Чачка. Неки борци су побијени по планини Јелици или код својих кућа: браћа Ковачевићи у Придворици 4, а 15. децембра на гребену планине Војислав Ђоковић Окета, партизан из Чачка. Нешто касније ухваћен од стране четника и љотићеваца Сретен Плазинчић председник НОО у Миросалџима, одведен је у Ариље и убијен.⁶⁴

Они нису били једини. Вести о убиствима муњевитом брзином шириле су се по селима Драгачева.

На Венцу су трајала нова суђења. Ту су највише довођени припадници НОП-а из Ивањице и околине. Четницима је у том затвору нарочито пркосила Коса Паџић, звана Комитера, учесник у првом светском рату, затим адвокат Анте Грубишић, за кога се говорило да је био члан Покрајинског комитета КПЈ за Македонију. Он је са Венца доведен у Гучу, где је вероватно убијен, док је Петроније Перонијевић из Котраже, борац Моравичке чете Ужичког НОП одреда, спроведен на Бањицу.⁶⁵

У гучком затвору првих дана децембра било је доста партизанских бораца, нарочито Чачана, које су четници хватали широм Драгачева и предавали недићевцима и љотићевцима. Партизани из Гуче углавном су били под присмотром код својих кућа. Неки су, под стражом, радили на рашчишћавању путева, док су жене морале да рибају намештај у љотићевским, недићевским и четничким уста-

новама. Оне су посебно малтретиране и понижаване. За мештане су масовније репресалије наступиле нешто касније.

Наиме, у раним јутарњим часовима 17. децембра Немци и четници су блокирали ово место и наредили да сви грађани старији од 15, а млађи од 70 година дођу код моста преко Белице на улазу у Гучу од Чачка. Када су први Гучани почели да стижу на то место, приметили су неколико камиона и немачке војнике. Прикупљање људи трајало је до испред подне. Тада се Милан Вукосављевић Звер, агент, са пушкомитраљезом нашао испред народа и наредио да пређу на другу страну пута сви они који су били у партизанима или су, на било који начин, помагали партизане. У противном, рекао је, они који не послушају — биће стрељани. Најпре су се издвојили старији људи, а за њима и млађи. Чак и они који су покушавали да остану међу грађанима нису у томе успели, јер су четници показивали ко је све био партизан. Пошто је извршено такво подвајање, немачки официр је тражио да напред изађу комунисти. Пошто избора није било, изашао је судија Петар Ђуретић, поздравио другове стиснутом песницом, и рекао да је комниста. Тада је официр питао да ли има још комуниста. Изашао је радник Момчило Сталовић, стиснутом песницом поздравио другове и рекао да је комуниста. Додао је да ту више нема комуниста и да је он, заједно са другим комунистима, силом мобилисао ове младиће у партизанске јединице. Немачки официр питао је о чему се ради, па када му је објашњено, он је наредио да се издвоје они који су у партизанским јединицама били са оружјем. Док је трајало и то подвајање, присутни су се дивили Сталовићу. Знали су да он није члан КПЈ и да све ово чини да би, дајући свој живот, спасао другове. Али, у томе није успео. Тада су четници образовали и своју „комисију“, поред које су морали да прођу сви грађани. Они су ту имали задатак да евентуално издвоје и остале партизанске борце. Када су се грађани удаљили, Немци су покупили групу бораца, потоварили их у камионе и отишли према Чачку. У Војно-техничком заводу они су придружени раније похватаним. Ту су осуђени на смрт и стрељани борци из Гуче: Живорад Броћић, Милосав Драмлић, Петар Ђуретић, Војислав Рајић и Видоје Рајић. Миљко Станић, Танасије Протић и Томислав Рајић су одведени у Бањички логор, заједно с Милорадом Драмлићем, који је спроведен у Норвешку, где је страдао 10. марта 1942. године.

Када су Немци отишли из Гуче, код места преко Белице задржани су преостали партизани, које су четници претукли. Највише батина добили су: Момчило Сталовић, Славо Дуњић, Раде Ружић. . .⁶⁶

Док је трајала борба код зеочке школе, 1. децембра, партизанима су пошли да се придруже и неки борци Драгачевског батаљона, који су се налазили претходно на одмору и нису стигли 28. новембра да дођу у Гучу у своју јединицу, попут многих других. Међутим, њих су похватили четници и љотићевци и одвели у Чачак. У тој групи били су: Бранко Станић и Филип Јешић из Гуче, Милош Кулашевић, Миломир Милутиновић, Милијанко Николић, Адам Грујовић и Драган Зељовић из Тијања. Из Чачка су спроведени у Ужице, где им је суђено и где су злостављани, па су упућени у Бањички логор. У Пожеги су им прикључени још неки борци и сарадници НОП-а, које су четници похватили: Миладин Марковић, Радојко Марковић, Милојко Марковић, Срећко Милосављевић, Савле Милосављевић, Милан Обрадовић и Василије Ђебић из Дљина, Сретен Милосављевић Лисац из Крстаца, Раденко Живановић, Милан Јоковић, Милун Јоковић и Недељко Кукић из Лисица, али и неки таоци из Пилатовића. Претходно су ове борце четници, љотићевци и Немци претукли, па су пустили само малолетног партизана Богољуб Чантрића, док је Селомир Алемпијевић из Лисица, ратник из првог светског рата, стрељан.⁶⁷ У Бањички логор доведена је и Радојка Ђирјаковић из Вирова, чији се муж Гвозден Ђирјаковић скривао у Доњој Краварици.

Ухваћен је и Стојан Ђоковић из Трешњевице, борац Љубићког батаљона, предат Немцима и стрељан на планини Јелици. Тешко повређеног и непокретног Милојка Марковића и Војина Маћића, борце Друге пожешке партизанске чете из Дљина, четници су такође злостављали, а потом их предали Немцима, који су их стрељали у Пожеги 30. децембра.⁶⁸

Четничка злодела у то време била су беспримерна. Нашавши се у дубокој илегалности, Милић Бугарчић, секретар Среског комитета КПЈ за Драгачево из Гуче, касније је стиховима овако осведочио то време:

„Гробовима села окитише
и градове крвљу обојише
виновници плаћене издаје
— све преваром, мучки, из потаје. . .“⁶⁹

Четници су, у суштини, деловали у духу „Инструкције“ Драже Михаиловића од 20. децембра 1941. године: „Са комунистима — партизанима не може бити никакве сарадње, јер се они боре против ди-

настије и за остварење социјалне револуције, што не сме никада бити наш циљ. . .“

То своје опредељење четници ће непрекидно доказивати све до краја рата. У Драгачеву су били посебно жестоки, јер су ово подручје настојали да учине некаквим својим бастионом. Зато су овде били бројни, јер су се окупљали из готово читаве Србије. Примери њиховог терора и њихове издаје које смо истакли само су најмаркантнији. Било их је знатно више. . .

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. Мојсиловић је био родом из околине Крагујевца, а у Драгачево га је упутио Дража Михаиловић. После новембра 1941. године његов одред вршио је полицијску службу у Гучи, Ариљу и Ивањици за рачун Недића и Немаца. Почетком октобра 1942. године, када су Немци разоружавали неке четничке одредс, и Мојсиловић је ухваћен и одведен у логор на Сајмиште у Београду, али су га припадници НОП-а ликвидирали.
2. Јован Бојовић, официр бивше Југословенске војске, био је родом из драгачевског села Ргара. Сарађивао је са партизанима. Погинуо је у борби против Немаца на Краљеву 15. октобра 1941. године, али се верује да су га сами четници убили због тога што је био противник братоубилачког рата.
3. Милутин Јанковић, самозвани четнички војвода, био је жандарм, родом из драгачевског села Дљина. Починио је бројна злодела. Због неких међусобних сукоба у четничким редовима, четници су га, по наређењу Драже Михаиловића, ликвидирали у лето 1944. године у Рашкој.
4. Реконструкција са Раденком Броћићем и припадницима НОП-а из Каоне.
5. Др Стеван Игњић, Јован Радовановић, Властимир Луковић, Љубомир Марковић и Милан Бујошевић, „Ивањица“, хроника моравичког краја, Београд, стр. 370. Документ је сачувао Никола Шуљубурић из Лисе, који је радио у штабу капетана Милића Милићевића и после рата предао га Витомиру Буловићу, а овај Милки Милић.
6. Архива Народног музеја у Титовом Ужицу, бр. 7900.
7. Радован М. Маринковић, Томислав Протић, Јован Радовановић, „Драгачево“, хроника у рукопису, код аутора.
8. Историјски архив у Чачку (у даљем тексту: ИАЧ), оригиналан документ у четничкој архиви.
9. Илинка Обреновић — Милошевић, Сећања из НОР-а, рукопис код аутора овог рада.
10. Као под 7.
11. Исто.
12. Као под 9.
13. Илија Вратоњић, Светозар Мићовић, Никола Шуљубурић, Радомир Златић и Славо Обреновић, Сећања, рукопис код Николе Шуљубурића из Лисе код Ивањице.
14. Исто; реконструкција аутора у Лиси и Котражи.
15. Исто; Бранислав Божовић, „Рударска чета“, Београд, 1974, стр. 335—345.
16. ИАЧ, четничка архива, текст писан оловком, непотписан.
17. ИАЧ, сачувани оригинални документ.
18. Исто.
19. ИАЧ, Грађа за монографију чачанског ратног округа — Делатност непријатеља, елаборат.
20. Реконструкција са Раденком Броћићем из Београда.
21. ИАЧ, Ф I НОБ, рег. бр. 73, препис.
22. Као под 7.

23. Исто.
24. Исто.
25. ИАЧ, четничка архива, несигнирано.
26. ИАЧ, Душан Главоњић, Сећања из НОР-а, несигнирано.
27. Као под 13.
28. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, Чачак, 1977, одељак Драгачевци.
29. Изјаве Здравка Јаковљевића Буцка из Чачка и Бранислава Луковића из Котраже ауторима овог рада.
30. Спискове је направио Никола Шуљбурић из Лисе. О томе нешто више има у „Рударској чети“ Бранислава Божовића, стр. 359—366.
31. Изјава Здравка Јаковљевића Буцка из Чачка ауторима овог рада.
32. Даница Јаснић Кока покушала је пре убиства, да би се некако спасла, да се представи као Дринка Петровић, чиновница Министарства правде у Београду. Тако је унесена у списак, а тек после рата откривено је да се ради о професорки Јаснић из Краљева.
- 32а. Реконструкција аутора овог рада. У сачуваном Амбулантном дневнику бановинске болнице у Гучи из 1941. године пише да је Франко четник, настањен у Горачићима.
33. О томе има запис у већ поменутом Амбулантном дневнику бановинске болнице у Гучи из 1941. године.
34. О томе има нешто више у „Ивањици“, хроници моравичког краја.
35. Деса Пешић, „Студенички срез у НОР-у и револуцији“, Београд, 1977, стр. 150.
36. Исто, стр. 151.
37. Исто, стр. 157; Властимир Милекић, Сећања из НОР-а, рукопис код аутора овог рада.
38. Реконструкција аутора овог рада са припадницима НОП-а из Горачића.
39. Као под 7.
40. Мирослав Миле Мојсиловић, Радован М. Маринковић, „Здравство чачанског краја“, Чачак, 1979, стр. 153.
41. Као под 19.
42. Преузето из „Ивањице“, хроника моравичког краја.
43. ИАЧ, препис документа у немачкој архиви.
44. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, одељак Драгачевци.
45. Као под 7.
46. Реконструкција са припадницима НОП-а из Горачића. То су писана сећања: Гвоздена Узновића из Гуче, Милице Главоњић и Радоја Петровића из Горачића и неких других.
47. Сећања Митје Хрибовшека из Љубљане, рукопис код аутора овог рада.
48. Реконструкција са припадницима НОП-а из Каоне и суседних села.
49. Исто.
50. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, одељак Трнавци.
51. ИАЧ, четничка архива, оригиналан документ.
52. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, одељак Драгачевци.
53. Исто, одељци Трнавци и Чачани.
54. Слободан Плазинчић, Сећања из НОР-а, рукопис код аутора овог рада.
55. Петроније Целебџић, Хроника Церове, рукопис код аутора.
56. Исто.
57. Као под 7.
58. Казивања Радована Маркићевића из Чачка, борца Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ из Пилатовића.
59. Као под 7.
60. Исто.
61. Реконструкција са припадницима НОП-а из Горачића.
62. Архива Народног музеја у Титовом Ужицу, бр. 437.

63. Као под 7.
 64. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, одељци о Драгачевцима и Чачанима.
 65. Као под 7.
 66. Ранисав Раши Јањић, Сећања из НОР-а, рукопис код аутора овог рада; више у рукописној хроници Драгачева (као под 7).
 67. Као под 7.
 68. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, одељак Драгачевци.
 69. Рукопис у Народном музеју — Чачак, непотписано. Мишић Бугарчић каже да је то његов текст.

LES CRIMES DES TCHETNIKS A DRAGAČEVO DANS LA PREMIERE MOITIE DE L'ANNEE 1941

Terrifiés par l'ampleur et la force du mouvement des partisans dans la seconde moitié de 1941, les tchetniks ont abandonné aussi à Dragačevo, vallée de la Bjelica, la lutte commune contre les Allemands. Ils devinrent les proches collaborateurs de l'occupant, traîtres de leur pays et protagonistes de la contre-révolution.

Dès le début de novembre, les tchetniks, campés sur le Venac, montagne dominant Ivanjica, harcelaient de leurs attaques incessantes le territoire libre des partisans. Ils torturaient et mutilaient non seulement les combattants partisans et les militants du parti, mais aussi tous les hommes honnêtes et de bonne foi qui s'engageaient dans la lutte contre l'occupant nazi.

C'est aussi à Venac que furent effectués à l'époque les premiers grands massacres de partisans, dans cette partie de la Serbie.

Pendant la première offensive ennemie contre le territoire libre de la Serbie occidentale, vers la fin de novembre 1941, les tchetniks se sont efforcés, en fidèles serviteurs des buts de l'occupant, à liquider autant que possible le mouvement des partisans. Ils attaquaient les unités partisans, entravaient l'activité des Comités de Libération nationale, et finalement recoururent aussi à des assassinats en masse, au meurtre et à la remise des membres du Mouvement de Libération nationale entre les mains de l'ennemi. Pendant les premiers jours de décembre 1941 ils organisèrent une arrestation en masse des partisans. Ils avaient des prisons dans plusieurs endroits. On yregistra des horreurs inouïes. Pour donner au tout un aspect »légal«, leur »tribunal« se composait de membres connus des partis bourgeois d'avant guerre des autorités momentanées, des commandants de tchetniks, et même de quelques prêtres. On torturait et maltraitait non seulement les soldats des unités partisans, les militants du parti et les membres des comités de libération nationale, mais aussi des paysans paisibles qui s'étaient opposés aux crimes des tchetniks et à la collaboration avec l'occupant.

En se basant sur la documentation authentique disponible, cet article met en lumière ces crimes et apporte un nouveau témoignage de la collaboration des tchetniks avec l'occupant.

Вођи Јеличких Четничких одреда

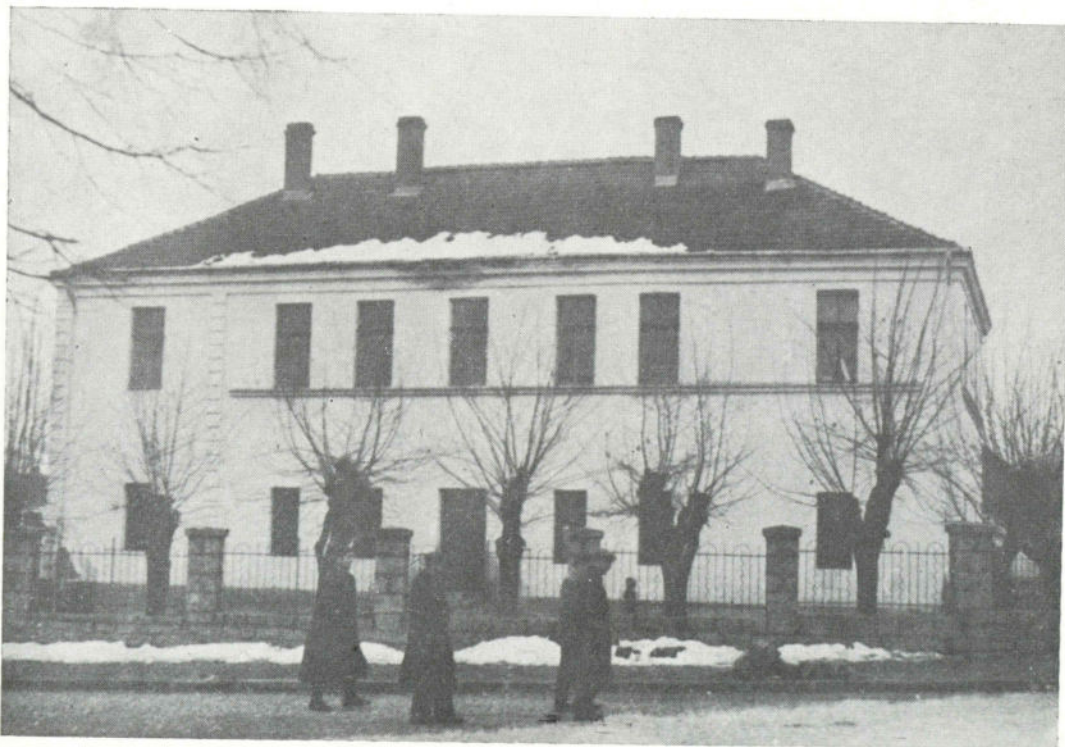
Београд

На Ваш телеграм одговарамо следеће:
Нисмо ми ти који смо изазвали братоубилачки рат, они које Ви мислите да браните (да узмете у заштиту), ми смо били нападнути и морали смо се бранити. Ако и Ви мислите да нас нападнете ми ће мо се бранити до последњег човека јер одлагање оружја и онако за нас значи смрт. Али ће га Ви зато сносити одговорност пред Српским народом за навина проливано братску крв.
Прилажемо текот споразума, који је са нападачем на дан пре напада субота 1. новембра 1941 године постигнут.

Ивањина 3, новембра 1941 године

За Команданта одреда
В. Маринковић

Сл. 1. Одговор Венијамина Маринковића на четнички ултиматум

Сл. 2. Зграда Основне школе у Гучи из које су борци Посадне чете успешно одбили напад четника 18. новембра 1941. године

1187

1187

— К о м а н д а
Јеличког Моравичког Одреда Југ. В ојске
22 новембра 1941 године
П о л о ж а ј

Команданту Тиманског Јучког Батаљона

М и л а

Како сам саопштен из поузног извора, да ће ју
Јанковић Бата и Прелић Раде, оба Партизани, покушати бекство ст
ога предузмите мере да се исти воју и поставити енергичне чет
тнике, као и то најстрожије забранити разговор на скине.

Ово предузети одмах и извести пописатог

шеф Одва трајне службе

Сл. 3. Четнички документ о покушају бекства са Венца Милана Бате Јанковића
и Рада Прелића

Сл. 4. Гвозден Шипетић, командир
Грабске четничке чете, противник
братаубилачке борбе коју су на-
метнули четници

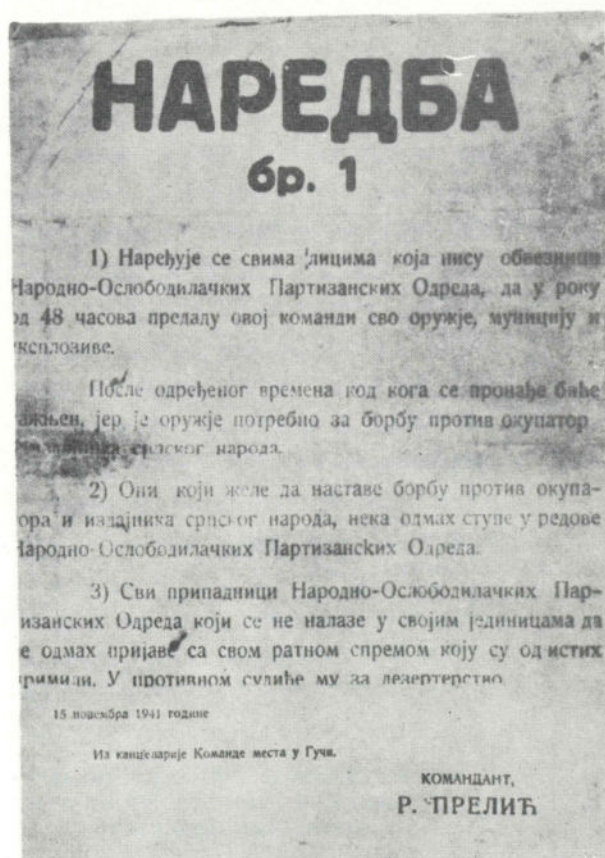
Сл. 5. Живота Дмитрић, председник НОО у Котражи, прва жртва на Венцу

Сл. 6. Милан Бата Јанковић, инструктор ОК КПЈ за Чачак, убијен на Венцу новембра 1941. године

Сл. 7. Раде Прелић, партизански командант Гуче, убијен на Венцу новембра 1941. године

Сл. 8. Наредба бр. 1 партизанске Команде места у Гучи

СРПСКИ НАРОДЕ:

СРЕЗА ТРНАВСКОГ, ДРАГАЧЕВ-
СКОГ, МОРАВИЧКОГ, ЈАВОР-
СКОГ, ПОЖЕШКОГ и АРИЉСКОГ

Једини спасоци ваши то су чудесна браћа војводе
МОЈСИЛОВИЋ (Свети Илија) ЈАВОР-
СКИ и ЂУРА СМЕДЕРЕВАЦ који су у нај-
критичнијим моментима спасли Ваше главе, домове,
жене и децу, а који Вас сада позивају да банде ко-
муниста проказујете и исте не скривате а сваки онај
који буде одо урадио биће убијен и цела породица
биће му уништена и кућа запаљена.

Сваком је јасно шта су те банде направиле и о томе не треба пре-
ћи Србима да говори, већ само да нас потпомогне на чашању бананата
комуниста.

Не убијајте браћо немачке војни-
ке јер тиме сте убили за

1 немачког војника **100** срба
и опет тиме нисте ништа урадили.

Ваша браћа Св. Илија, Јаворац и Смедеревац во-
де Вас правим путем а зато сте се и уверили а у нас
немојте сумњати.

Сваки онај који буде прикључио комуниста или не-
гобо оружје као и оружје топите биће заглав.

Ово не сматрајте шалом већ узмите као озбиљно,
а Вама је познат наш страшни суд који је наступило по-
сле бише наших опомена.

Позивамо Вас да јуначки ступите у борбу против
обих бананата који ће у најкраћем року платити за сво-
ја медала.

БРАЋА ВОЈВОДЕ

МИЛ. МОЈСИЛОВИЋ (пилот)
ЂУР. КОСИЋ (Јаворски)
и ЂУРА СМЕДЕРЕВАЦ

Сл. 9. Проглас „Штаба сложне
браће“ — сведочанство четничке
издаје

Немојте Немачке оружја
не сачувати;
Молим начелника
у команди за брзоз
заробљених комуниста
који треба оружја сачу-
вати без икаквог
изговора односно
давати архивирања
Војвода
Милоје Мојсиловић

Сл. 10. „Војвода“ Милоје Мојсило-
вић тражи од Немаца да преузму
заробљене партизане